

Богдан Безпалько
Київський столичний університет
імені Бориса Грінченка

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОСТОРОВОЇ ВІЗІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У РАДЯНСЬКИХ ПІДРУЧНИКАХ СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО БЛОКУ 1920–1930 рр.

Розглядаючи проблематику радянської пропаганди науковці здебільшого концентрують-ся на політичних, культурних та релігійних аспектах. Дійсно, саме у цих площинах інформаційна політика більшовиків проявляється якнайкраще. Бажання створити єдине радянське суспільство змушувало їх розмивати ідентичності цілих народів. Одночасно необхідно було сконструювати спільну лояльність, тобто речі, які б сприймалися однаково позитивно чи негативно. Звідси вихваляння комуністичної партії, творення пантеону радянських героїв, переписування історії, боротьба проти церкви і тому подібне. Проте, малодослідженим залишається аспект візії регіональної історії. Хоч вона не так яскраво проявляється у загальному вирі засобів та методів пропаганди, проте, значення її від цього не зменшується.

Любов до власної батьківщини є невід’ємним елементом будь якого суспільства. Без цього компоненту неможливе існування жодної держави. Оскільки більшовики прагнули відродити імперію але у іншій формі, їм необхідно було переконати населення, яке вони контролювали, у тому, що «справжньою батьківщиною» є Радянський Союз. Успіх зазначеного процесу гарантував можливість існування СРСР. Саме тому, візія регіональної історії була такою важливою для радянської влади. Щоб сформувати її більшовики активно використовували шкільну освітню систему. Учні, вивчаючи предмети суспільно-гуманітарного блоку повинні були засвоїти необхідний для влади погляд на регіональну історію. Дослідивши запропоновану проблематику, ми зможемо краще розуміти особливості радянської пропаганди, яка мала на меті легітимізувати саме існування СРСР. Наша увага буде з концентрована на 1920–1930-х рр., адже, саме у той період формувалась основа візії радянської регіональної історії, яка переживала еволюцію відповідно до загальної політичної ситуації.

Історіографія. Проблематика радянської пропаганди та її впливу на суспільство набула актуальності після відновлення Україною незалежності. Дослідники, намагалися усвідомити, які засоби та методи були найбільш дієвими в інформаційному впливі на тогочасне населення СРСР загалом, та УРСР — зокрема. Вагомий вклад у зазначену проблематику зробив український науковець, доктор історичних наук Станіслав Кульчицький. Аналізу-

ючи процес встановлення більшовицької влади, він неодноразово звертався до значення радянської пропаганди (Кульчицький. 2013. с. 504). Вплив пропаганди на формування радянського суспільства розкрив Юрій Каганов у своїй монографії «Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія». Незважаючи на те, що автор розглядав пізніший період, все ж, його робота є цінною для нас, адже, розкриває основні підходи у процесі використання радянської інформаційної політики (Каганов. 2019. с. 68–90). Ближчою до нашої тематики є робота Л. Нагорної «Історична свідомість у регіональному вимірі: українські реалії». У ній дослідниця побіжно торкається питання візії регіональної історії та підкреслює її важливість в радянській інформаційній політиці (Нагорна. 2011. С. 67–70).

Серед іноземних дослідників тематика Радянського Союзу користується широкою популярністю, особливо, якщо мовиться про його інформаційну політику. Проте, візія регіональної історії в освітньому процесі не є основним лейтмотивом їхніх досліджень. Серед вагомих доробків, які торкаються нашої проблематики, ми хочемо виділити роботу «Soviet empire, Childhood, and Education». Її автори Івета Сілова та Гаріне Паланджян зосередилися на вивченні радянської пропаганди в освітній сфері (2018). Необхідно також виокремити дослідження Джона Лайтло *Soviet Education Policy 1917–1935: From Ideology to Bureaucratic Control* (2014). Ще ближчим до нашої проблеми є дослідження відомого американського історика Джеймса Мейса «Комунізм та дилеми національного визволення. Національний комунізм у радянській Україні, 1918–1933». Автор досліджує питання націоналізму підкреслює намагання СРСР нівелювати місцеві національні ідентичності на користь єдиної радянської (Мейс 2018, 29–75).

Таким чином, можемо констатувати, що тематика радянської пропаганди в області освіти знаходиться у полі зацікавлень українських та іноземних дослідників. Проте, процес творення візії регіональної історії є малодослідженим, особливо, коли мовиться про аналіз шкільних підручників, котрі дають можливість ширше розглянути запропоновану проблематику. Відповідно, метою роботи є розкриття особливостей процесу формування візії регіональної історії у радянських підручниках суспільно-гуманітарного блоку 1920–1930 рр. У цьому контексті, важливими завданнями є: відобразити еволюцію історичної візії від «республіканської» до «загальносоюзної»; простежити політичні зміни, що впливали на зазначений процес і його відображення у підручниках гуманітарного блоку середньої школи; визначити головні регіони, яким приділялася увага, та яким чином вони вписувалися у загальний радянський наратив.

Виклад основного матеріалу. Перша світова війна привела до руйнування Російської імперії. Народи, що її населяли отримали шанс на побудову власних національних держав. Українці не були виключенням, вони створили власні органи управління та порівняно швидко перейшли від ідеї автономії в складі федеративної Росії до власної незалежності. Проте, їхнім планам не судилося здійснитися. Росіяни відкинули можливість створення національної держави на користь інших проєктів: білогвардійці боролись за відновлення імперії, а їхні конкуренти більшовики — прагнули створити союз радянських держав. (Кульчицький 2012, 155–186).

У результаті революційних подій та збройної боротьби упродовж 1917–1921 рр. перемогу здобули більшовики. Вони силою зброї та пропаганди підкорили сусідні народи, зокрема й українців, які на той момент вже мали власну національну державу. Відтак, 6 січня 1919 р. на території українських земель було проголошено утворення Української Соціалістичної Радянської Республіки. Декларативно вона вважалась незалежною, проте, в реальності радянська влада приступила до її цілковитого поглинання (Кульчицький 2013, 444–486).

Упродовж 1920-х рр. влада більшовиків в УСРР ще не була абсолютною. Для того щоб полегшити інкорпорацію захоплених територій до складу СРСР вони швидше

застосовували пропаганду аніж грубу силу. В УРСР це проявлялося завдяки політиці українізації, коли з одного боку дозволялось використання української мови, а з іншого — вона перетворилась на інструмент донесення радянської пропаганди (Даниленко 1991, 250–269).

Шкільна система цього періоду була нестабільною. Більшовики прагнули позбутися всього імперського, в тому числі й системи шкільної освіти. Особливу увагу влада приділяла предмету історія, і це не дивно, адже саме він є концептуальним в аспекті державотворення (Борисов 2003, 190). Імперські підручники заборонили, проте власних ще не було. З огляду на ситуацію більшовики дозволили використовувати *Коротку історію України*, автором якої був Матвій Іванович Яворський. Його робота характеризувалась класовим підходом до історичного процесу та марксистською ідеологією, проте тут було збережено акцент на подіях, пов'язаних перш за все з українськими землями, завдяки чому можна простежити початок формування візії регіональної історії²²².

Сама назва підручника «*Коротка історія України*» дає читачу розуміння, що робота присвячена конкретному регіону, історія якого постає окремо від всього Радянського Союзу. Зважаючи на тогочасну політичну ситуацію, зазначений стан речей не є дивним. Адже, підручник був написаний у 1923 р., передруковувався майже без змін декілька років. Станом на 1926 р., коли було вже п'яте видання, в УРСР тривала політика українізації. Вона давала можливість виділяти історію і культуру українців, як окремого народу, але виключно у радянському розумінні. «Завдяки новому, марксистському освітленню фактів та подій історії українського народу, читач бачить, що історія України не є виключенням із загальних історичних законів...» — зазначив у вступі тодішній керівник УРСР Християн Раковський²²³. Таким чином, вже на самому початку в учнів формувалось розуміння, що українські землі є окремим регіоном, який входить до радянського культурного простору. Територіальна відмінність залишалася, на противагу ментальній, яка почала розвиватися.

Осердям візії регіональної історії було місто Київ. Воно виходить на передній план з перших розділів підручника. Автор розглядає його як центр державотворчих процесів східних слов'ян. Про важливість зазначеної території свідчить назва другого підрозділу: «Київська Русь». Через те, що навколо Києва було зконцентровано найголовніші політичні та економічні процеси, регіон Подніпров'я, де розташовується місто, також набирав особливої ваги: «з'являється на Подніпров'ю і книжне письмо... з'являється й особлива книжна мова, що нею писано церковні книги»²²⁴.

Фактично під час розгляду доби Середньовіччя у «*Короткій історії України*», Київська земля якісно виділялася супроти інших регіонів, про яких автор майже не згадував. Лише коли мова дійшла про XII ст. М. Яворський відзначив упадок Русі, і піднесення на противагу Києву трьох інших регіонів: Новгородська земля, Суздальське князівство та Галицьке королівство²²⁵. Незважаючи на те, що зазначені землі характеризувались як рівнозначні спадкоємці Русі, все ж історія про Новгород і Суздаль у підручнику не описувалась. Акцент зміщувався на Галицьке королівство з його політичним центром м. Галич.

На перший погляд зазначена ситуація є дивною. Проте, поглянувши уважніше ми побачимо, що для автора Галицьке королівство мало одну дуже важливу перевагу над іншими регіонами — за правління Романа Мстиславовича воно взяло під свій контроль територію Подніпров'я. Таким чином місто Київ було під владою галицьких князів і саме його

²²² Яворський М. *Коротка історія України*. Електронна бібліотека «Культура України» [online: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=8079>].

²²³ Яворський М. *Коротка історія України*. З передм. Х. Раковського. Вид. 5-те стер. Харків. Держ. вид-во України. 1926. С. 5-6.

²²⁴ Там само. С. 20–23.

²²⁵ Яворський М. *Коротка історія України*. З передм. Х. Раковського. Вид. 5-те стер. Харків. Держ. вид-во України. 1926. С. 28.

важливість легітимізувала провідну роль Галицько-Волинського королівства²²⁶. Таким чином, візія регіональної історії хоч зміщувалась на захід України, проте все одно тяжіла і була пов'язана із київською землею.

Така логіка історичної регіональної візії характеризувала й Литовський період, а підсилювалась, коли у підручнику описувались події XVI ст. Подніпров'я, як регіональний центр знову перебирає на себе провідні позиції, адже, саме у цьому регіоні, за твердженням автора, зародилося козацтво. З ним пов'язана діяльність одного з найвизначніших українських гетьманів Богданом Хмельницьким. Оцінюючи його діяльність М. Яворський ще більше зміщує акцент на Київ. Це місто, зберігаючи історичну вагу стає одним із центрів революційних подій 1948-1957 рр. Навіть після того, як козацька держава розкололася, саме землі Подніпров'я стають основною ареною бойових дій²²⁷. Єдиний регіон, який ще згадується у вирі подій XVII-XVIII ст. це Галичина та Закарпаття. Вони потрапили у поле зацікавлення автора завдяки тому, що там діяли загони опришків, які воювали проти панів²²⁸.

Зазначені регіони і надалі почасти з'являлися поряд з київськими землями, але не було якоїсь особливої акцентуації на них збоку автора. Говорячи про Галичину, Закарпаття, рідше Волинь, М. Яворський не розкривав історію цих регіонів, не було інформації про розвиток міст та селищ. Їх розглядали лише у загальному контексті тогочасних політичних перепитів. Початок зміщення акцентів із заходу на схід відбувався коли у підручнику розкривався матеріал який стосувався початку XX ст. Особливо це стає помітним під час виходу на політичну арену більшовиків.

У підручнику детально та емоційно описані події 1917-1921 рр. а саме протиборство перших з українськими національними силами. З точки зору регіональної візії, важливою стає Слобожанщина з центром у місті Харків. Зазначений регіон більшовики використовували як плацдарм для наступу на українські землі тому він частіше ніж інші з'являється у матеріалі підручника. Проте, варто відзначити, що харківський лейтмотив не переважав київського. Основні бойові дії велися все ж таки навколо столиці УНР, вона як і раніше сприймалася як головний чинник легітимності влади. Південь України з точки зору візії регіональної історії порівняно з попереднім матеріалом постає активніше, це було пов'язано з боями проти білогвардійців та їх розгрому²²⁹. Загалом «Коротка історія України» легітимізувала радянську владу на території України, яка поставала окремим регіоном в історичній візії більшовиків.

У другій половині 1920-х рр. політична ситуація в Радянському Союзі загалом та УРСР зокрема, почала кардинально змінюватись. Зміцнивши свою владу більшовики почали зміщувати акценти від національних ідентичностей до загальної радянської. Такі дії не могли оминати шкільну систему, в тому числі й візію регіональної історії. Ще на початку 1920-х рр. радянська влада відмовилась від окремих шкільних предметів гуманітарного блоку на користь єдиного інтегрованого курсу під назвою «Суспільствознавство». Ми вже зазначали, що існувала проблема у підручниках для викладання нового предмету, тому дозволяли використовувати «Коротку історію України». Проте, у другій половині десятиліття вже з'явилися підручники, які задовольняли тогочасну владу і були допущені для використання у школах. Вони отримали назву аналогічну шкільному предмету інформація якого вміщувалась у них. Одним з найпопулярніших підручників такого типу було «Суспільствознавство» для початкової та середньої школи, автори якого М. Овсяннікова, Б. Левітан, А. Александров та С. Ушаков перевидавали свою працю аж до 1933 р. Це свідчить про репрезентативність зазначеної роботи.

²²⁶ Яворський М. Коротка історія України. З передм. Х. Раковського. Вид. 5-те стер. Харків. Держ. вид-во України. 1926. С. 29.

²²⁷ Там само. С. 46–64.

²²⁸ Там само. С. 66

²²⁹ Там само. С. 122–140.

Так, у зазначеному підручнику, вже не було такого визначення як історія України. У вступі учням нав'язується ідея радянської спільності без чітко визначених регіональних особливостей. «У нашій країні влада належить робітникам та селянам. Під керівництвом робітничого класу і його комуністичної партії трудящі нашої країни перебудовують життя по новому» — такими словами розпочинається звернення авторів М. Овсяннікової, Б. Левітана та ін. до учнів²³⁰. Не даючи чіткого територіального означення, радянська влада намагалася розмити в учнів лояльність до власних національних республік на користь СРСР. Це був наступний щабель на шляху до формування єдиного радянського суспільства.

Перший пункт підручника, який розпочинається словами: «До 1861 року в Росії існувало кріпацтво», одразу дає зрозуміти, що події минулого будуть подаватися крізь призму російської історії²³¹. Боротьба класів, протистояння бідних та багатих, більше не стосувалися українського простору. Минуле, яке описувалося у суспільствознавстві виводило на перший план російських поміщиків та селян.

Вперше слово Україна, з'являється лише на 15 сторінці, коли мова йшла про козаків. Інформація щодо формування зазначеного стану, повстання Б. Хмельницького та М. Забізняка займало лише дві з половиною сторінки, а далі подавалась історія російських селянських повстань під проводом Степана Разіна, Ємеяна Пугачова та ін. Розповідаючи про козаків, автори підручника не відділяли жодного регіону на українських землях. Більше того, сама Україна вписувалась у російську регіональну візію²³².

В подальшому увага підручничового матеріалу концентрується на Петербурзі, як столиці Російської імперії і лише розглядаючи початок XX ст. на 51 ст., знову з'являється інформація про українські землі: «У середині жовтня 1905 р. на Харківському паровозобудівному заводі відбувався мітинг»²³³. Зазначеній події було присвячено декілька абзаців після чого основна увага знову переміщалася на російські регіони. Лише події 1917–1921 рр. змусили перевести більше увагу в сторону Києва, адже саме за нього точилися основні бойові дії між більшовиками та українськими національними силами. Проте, якщо М. Яворський відвів для опису цих подій ¼ свого підручника, то у суспільствознавстві це зайняло до десяти сторінок, причому інформація про події на українських землях часто перемішувалась із подіями, які відбувались у російських регіонах²³⁴.

Нівелювання української історії на користь загальної радянської у 1930-х роках лише поглибилося. Саме тоді Й. Сталін остаточно перебрав на себе керівництво комуністичною партією. Вона, на відмінно від попереднього десятиліття, отримала абсолютну владу у кожній із республік СРСР. Нова парадигма більшовиків спрямовувалась на побудову єдиного радянського суспільства (Кульчицький, 2017, с. 237–245). Якщо, в 1920-х рр. влада дозволяла проводити експерименти в сфері шкільної освіти, змінювати зміст навчання, використовувати різні матеріали на уроках, то у наступне десятиліття відбувались процеси спрямовані на уніфікацію вищезгаданих елементів. Нова політична візія зумовила відновлення історії як окремого уроку, через, що виникла необхідність розробити нові підручники (Калакура, 2016, с. 179–188). Їхній зміст увібрав найважливіші штампи, які більшовики намагалися насадити дітям для творення їхньої соціалістичної свідомості, в тому числі й розуміння історичної регіональної візії, яка продовжувала свою генезу.

Поворотним у зазначеному контексті був 1934 р. Саме тоді вийшла постанова ЦК ВКП(б) «Про викладання громадянської історії в школах СРСР». Документ констатував, що та фор-

²³⁰ Овсяннікова О., Левітан Б., Александров А., Ушаков С. Суспільствознавство. Підручник для початкової та середньої школи. Частина І. Київ. Радянська освіта. 1933. С. 3.

²³¹ Там само. С. 5

²³² Овсяннікова О., Левітан Б., Александров А., Ушаков С. Суспільствознавство. Підручник для початкової та середньої школи. Частина І. Київ. Радянська освіта. 1933. С. 15–18.

²³³ Там само. С. 51.

²³⁴ Там само. С. 83–96.

ма вивчення історії, яка існує в школах СРСР є незадовільною. Відзначався схематичний характер викладання предмету і такий же при складанні підручників. Як наслідок таких дій, було незадовільний рівень знань учнів²³⁵. Після публікації зазначеного розпорядження розпочався процес підготовки підручників. Особлива увага приділялась питанням, які стосувались історії СРСР. На початок серпня вже з'явилися перші розробки майбутньої концепції викладання історії. Про рівень уваги до зазначеної проблематики свідчить реакція на перші конспекти Й. Сталіна, А. Жданова і С. Кірова. У своєму зверненні «Зауваження щодо конспекту підручника історії СРСР» (8 серпня 1934 р.) вони розкритикували нову концепцію історії, яка на їх думку була під впливом імперської парадигми. Сталін критикував авторів за те, що вони розробляють історію Росії замість Радянського Союзу²³⁶.

Таким чином продовжувався процес роботи над новими підручниками, які мали на меті замінити «Суспільствознавство». Так з'явилась «Історія СРСР» авторами якої були К. Базилевич, С. Бахрушин, Г. Панкратова та Л. Фохт. Оскільки посібник використовували протягом 1941 р. можна констатувати, що він задовольняв вимоги тодішньої влади і є репрезентативним для другої половини 1930-х років, коли власне й формувались нові погляди на історію.

В «Історії СРСР» матеріал починається з XVII ст. Але, що цікаво, головними дійовими особами через які репрезентується історія були правителі Російської імперії. Таким чином, учні відкриваючи підручник під назвою «Історія СРСР» усвідомлювали, що у її фундаменті розташовується минуле російського народу. Відповідно й географічно акцент зміщувався на схід, до Петербургу та Москви²³⁷. Як бачимо, хоч Й. Сталін говорив про те, що необхідно створити загальну історію СРСР та все ж, у її фундаменті залишились події саме російського минулого.

Україна, як регіон з'являється на 19 сторінці і лише в контексті боротьби Петра I супроти шведів. У зазначеній версії історії вже не було козаків та Гетьманщини. Не зустрічались такі особистості як Б. Хмельницький, С. Палій та інші відомі діячі козацької доби. Відповідно була відсутня українська візія регіональної історії. Подніпров'я повністю втрачає означення основного регіону українських земель, тому що саме місто Київ майже не фігурувало, як один із політичних центрів. Натомість вперше з'являється інформація про такий регіон як Середня Азія. Підручник повідомляє, що невід'ємною частиною історії СРСР є Бухарське та Хівинське ханства²³⁸.

Серед українських регіонів автори «Історії СРСР» найбільше виділяють лише один — Східна Україна. Саме так називається один з параграфів підручника. Взагалі міняється погляд на розуміння історичних регіонів українських земель. Радянська влада намагалась переконати учнів у тому, що є дві основні частини — Східна та Західна Україна: «До поділів Польщі Україна поділялась на східну (з Києвом), що входила до складу Росії, і західну, або правобережну, що лишилася під владою Польщі»²³⁹. Таким чином зникають назви історичної регіоналістики притаманні українським землям. А ті, що подаються у підручнику, представляються як невід'ємна частина радянського простору. Адже після короткої інформації щодо історії України одразу акцент зміщується на російську.

Загалом, візія регіональної історії, представлена у зазначеному підручнику, концентрується навколо Петербурга та Москви. Порівняно із суспільствознавством, «Історія

²³⁵ О преподавании гражданской истории в школах СССР. Исторические материалы URL: <http://istmat.info/node/40824>.

²³⁶ Сталин И., Жданов А., Киров С. Замечания по поводу конспекта учебника по истории СССР. Сочинения. Т. 14. Москва, Издательство «Писатель». 1997 г. С. 40.

²³⁷ К. Базилевич, С. Бахрушин, Г. Панкратова, Л. Фохт. Історія СРСР. Підручник для IX класу середньої школи. Київ. Радянська освіта. 1941. С. 3–14.

²³⁸ К. Базилевич, С. Бахрушин, Г. Панкратова, Л. Фохт. Історія СРСР. Підручник для IX класу середньої школи. Київ. Радянська освіта. 1941. С. 46–47.

²³⁹ Там само. С. 66

СРСР» розширює східні простори радянської держави. Учням пропонується дізнатись про народи Кавказу, населення Середньої Азії та Казахстану. Порівняно з попередніми варіантами підручників з історії тут була представлена все таки загальна концепція минулого СРСР, хоча й вона базувалась перш за все на російському народі. Відповідно, це відображає прагнення влади до творення єдиного радянського суспільства із спільною історією, тому й місцеві регіональні наративи нівелювалися.

Отже, у процесі становлення радянської влади важливу роль відігравала інформаційна політика, ключовим аспектом якої була пропаганда у сфері шкільної освіти. Саме її більшовики використовували для впливу на молоде, підростаюче покоління, яке повинно було стати справжніми громадянами СРСР. Для зазначеної мети, активно використовували підручники, особливо суспільно-гуманітарного спрямування, завдяки яким, здебільшого і відбувалось формування світоглядних процесів у дітей. Одним із найважливіших завдань радянської пропаганди було творення спільної історії, яка власне і повинна була легітимізувати існування Радянського Союзу. Саме це й приводило до все більшого ігнорування минулого тих народів, які входили до СРСР.

Зазначений процес розпочався одразу з моменту приходу більшовиків до влади на початку 1920-х рр. Учні тих років опрацьовуючи підручники з історії формували бачення українських земель, як окремого історичного регіону, який входив до радянського простору. Найважливішу роль у ньому відігравало Подніпров'я, центром якого було місто Київ. Саме він був політичним та культурним центром, навколо якого відбувались державотворчі процеси. Також, нерідко з'являлися регіони заходу України, такі як Галичина, Волинь і Закарпаття. Східний вектор був доволі слабким, він виявлявся лише Слобожанщиною з центром у місті Харків. Проте, вже в кінці двадцятих на початку 1930-х років ситуація починає кардинально мінятися. Візія регіональної історії все більше переходить на східні простори російських земель. Саме їх радянська влада прагнула зробити центром державотворчих процесів і таким чином легітимізувати месіанську роль росіян в СРСР. Українські діти читаючи підручники по суспільствознавству більше не знаходили чіткого обриса власної держави. Її називали соціалістичною, робітничою але без конкретних географічних та регіональних означень. Все більшу вагу починають відігравати Петербург та Москва, а ось Київ, як і все Подніпров'я, були вписані у контекст історичних процесів російських земель.

В середині 1930-х рр. радянська влада довершує бачення спільної радянської історії. Хоч вона ґрунтувалася на фундаменті російських земель, все ж представляла загальну концепцію минулого СРСР. У ній українські землі були представлені двома новими регіонами: Східна та Західна Україна. Причому, перший з них, на думку авторів, мав важливішу роль, оскільки до нього входило м. Київ, яке опинилося в складі Російської імперії а потім і СРСР. Відтак регіональна візія зміщувалась все більше на схід. Учням пропонувалося нарівні з українськими регіонами познайомитись із просторами далекого Кавказу, Казахстану та Середньої Азії. Таким чином, радянська влада творячи візію регіональної історії формувала в учнів усвідомлення, що їхньою батьківщиною є не лише національна республіка а весь Радянський Союз. Просторове бачення невпинно переміщалося від Києва до Москви і далі на схід.

Підсумовуючи варто відзначити, що загалом регіональна історія у підручниках суспільно-гуманітарного блоку була представлена доволі слабо. Розкривалося значення лише декількох найбільших регіонів, але без деталізації. Не було інформації яка б розкривала роль містечок і районів. Села взагалі не фігурували у регіональній концепції. Зазначений підхід був не випадковий. Радянська влада намагалася розмивати місцеві національні ідентичності, формуючи візію СРСР, як спільної батьківщини для радянських громадян, серед який «рівнішими за інших» були росіяни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Borysov, V. (2003). Stanovlennia ta rozvytok zahalnoosvitnoi shkoly v Ukraini 1920–1933 rr.. dys. ... kandydata ist. nauk: 07.00.01. Dnipropetrovsk. (In Ukrainian)
2. Danylenko, V., Kasianov, H., Kulchytskyi S. (1991). Stalinizm na Ukraini: 20–30-ti roky, Kyiv. Lybid. 344. (In Ukrainian)
3. Kahanov, Yu. (2019). Konstruiuvannia «radianskoi liudyny» (1953–1991): ukrainska versiia. Zaporizhzhia: Inter-M. 432. (In Ukrainian)
4. Kalakura, Ya. (2016). Konstruiuvannia obrazu voroha yak tekhnolohiia manipuliatsii rosiiskoi istoriohrafii ta propahandy. Ukraina–levropa–Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: Istorii, mizhnarodni vidnosyny, (18). Ternopil: Vydavnytstvo TNPU im. V.Hnatiuka. 179–188. (In Ukrainian)
5. Kulchytskyi, S. (2012). Natsionalna polityka Kremlia shchodo USRR (1919–1922), in: Natsionalne pytannia v Ukraini KhKh — pochatku KhKhI st.: istorychni narysy, Kyiv. Nika-Tsentr. 155–186. (In Ukrainian)
6. Kulchytskyi, S. (2013). Chervonyi vyklyk. Istorii komunizmu v Ukraini vid yoho narodzhennia do zahybeli. Knyha 1. Kyiv. Tempora, 504 (In Ukrainian)
7. Kulchytskyi, S. (2017). Chervonyi vyklyk. Istorii komunizmu v Ukraini vid yoho narodzhennia do zahybeli. Knyha 2. K. Tempora. 628. (In Ukrainian)
8. Lauglo 2014: Lauglo, J. Soviet Education Policy 1917-1935: From Ideology to Bureaucratic Control. Oxford Review of Education, 2014, 14 (3), 285–299. [online: <http://www.jstor.org/stable/1050073>].
9. Meis, D. (2018) Komunizm ta dylemy natsionalnoho vyzvolennia. Natsionalnyi komunizm u radianskii Ukraini, 1918–1933. Kyiv. Komora. 496. (In Ukrainian)
10. Nahorna, L. (2011). Istorychna svidomist' u rehionalnomu vymiri: ukrayinski realiyi. Rehional'na istoriya Ukrayiny, 5, 61–74 (In Ukrainian).
11. Silova, I., & Palandjian, G. (2018). Imperio soviético, infancia y educación. Revista Española De Educación Comparad, (31). 147–171. <https://doi.org/10.5944/reec.31.2018.21592>